

“AMIR TEMUR DAVRIDA MOLIYA-PUL ISLOHATI VA SOLIQ SIYOSATI TANGALARI MUOMILASI”

Baxtiyorov Shoxrux G'ulom o'g'li

Ahrorova Madina Rahmatona

madinaakhrorova93@gmail.com

O'zbekiston-Finlandiya Pedagogika Instituti

Anotatsiya: XIV asrda butun Movaraunahrni birlashtirgan Temuriylar davlatining qudrati uning boshqaruv tizimida ekanligini bugungi kun tarixchilari alohida ta'kidlab o'tmoqda. Ta'kidlash joizki, bu o'rinda "Temur tuzuklari"ning ham ahamiyati bor. Tuzuklardagi boshqaruv, sud-huquq masalalari, nikoh, oila munosabatlari, shuningdek moliyaviy masalalar haqidagi tuzuklar bugungi davlat va jamiyat qurilishida dastur-ul amal bo'lib xizmat qilmoqda. Ushbu maqola Amir Temur davrida pul siyosati va islohati tanga muomilasi soliq siyosati borasidagin ishlar va qonunlarga bag'ishlangan.

Kalit so'zlari: Tangalar, pul, soliq, hukmdorlar, qurultoy, ulus, natura

"ФИНАНСОВО-ДЕНЕЖНАЯ РЕФОРМА И НАЛОГОВАЯ ПОЛИТИКА В ПЕРИОД АМИР ТЕМУРА

Аннотация: Современные историки подчеркивают, что сила тимуридского государства, объединившего в XIV веке весь Movaraunahr, заключается в его системе управления. Следует отметить, что здесь также важны «правила Темура». Положения об управлении, судебно-правовых вопросах, браке, семейных отношениях, а также финансовые вопросы в конституциях сегодня служат программами в строительстве государства и общества. Данная статья посвящена трудам и законам, касающимся денежной политики и реформ, чеканки монет, налоговой политики во времена Амира Темура.

Ключевые слова: Tangalar, pul, soliq, hukmdorlar, qurultoy, ulus, natura

"FINANCIAL-MONETARY REFORM AND TAX POLICY IN THE PERIOD OF AMIR TEMUR COIN TRADING "

Annotation: Today's historians emphasize that the power of the Timurid state, which united the entire Movaraunahr in the 14th century, lies in its management system. It should be noted that "Temur's rules" are also important here. The regulations on management, judicial and legal issues, marriage, family relations, as well as financial issues in the constitutions serve as programs in the construction of the state

and society today. This article is devoted to the works and laws regarding monetary policy and reform, coinage, tax policy during the time of Amir Temur.

Key words: Tangalar, pul, soliq, hukmdorlar, qurultoy, ulus, natura

Amir Temur bin Tarag'ay 736 hijriy yili (milodiy 1336 yili 9 aprelda) Shaxrisabz shahri yaqin Xo'ja Ilg'or qishlog'ida tug'ilgan. Otasi Tarag'ay Barlos urug'ining nufuzli beklaridan bo'lganligi uchun ham yiliga bir marta Ili daryosi bo'yidagi Olmaliq shahrida xon tomonidan chaqiriladigan qurultoyga taklif qilinar edi. U xudojuy kishi sifatida shayxlar bilan yaqin munosabatda bo'lar, ayniqsa piri Shayx Shamsiddin Kulolga chuqur hurmat va extirom ko'rgizardi. Keyinchalik Shayx Shamsiddin Kulolga Amir Temurning ham piri bo'ldi. Tarag'ay 1360 yili vafot etgan va Kesh shahrida dafn etilgan.

1370 yili bahorida, 9 aprel kuni Chig'atoy ulusining barcha beklari Balx shahriga to'planib qurultoy ochdilar, unda Amir Temurni Mavronnahrning yagona hukmdori deb e'lon qildilar. Amir Temur Turon yurtiga yakka-yu yagona hukmdor bo'lganidan so'ng bu hududagi xalqlar uzoq davrdan buyon orzu qilgan tinchlik, barqarorlik va osoyishtalik vujudga keldi.

Amir Temur uzi tuzgan saltanatda yuritgan iqtisodiy siyosiy, ayniqsa, pul-moliya tizimining rivojlantirishi mamlakatning iqtisodiy yuksalishiga kuchli ta'sir qilar edi. Shuning uchun bu davlat ishlab chiqarish kuchlarining taraqqiyotiga, ichki bozor hamda tashqi dunyo bilan savdo-sotiqning o'sishiga ham kuchli ta'sir ko'rsatgan eng asosiy omillaridan biriga aylangandi.

Pulning jamiyat iqtisodida o'ynagan roli kundan-kunga kuchayib borganligi uchun ham qishloq xo'jalik maxsulotlaridan olinadigan soliqni naqd pul bilan olishga imkon bergan. Bu davrda asosan ,qishloq xo'jaligi bilan bog'liq bo'lgan ikki turdagi xiroj va ushr soliqidan boshqa, savdogarlar va hunarmandlar zakod to'laganlar, chegaradan o'tagan mollar hisobidan boj olingan. Bularning hammasi davlat xazinasining asosiy manbai hisoblangan. Amir Temur o'z "Tuzuklarida" saltanat ishlarini yurutuvchi vazir. U butun saltanat idoralarning kirim-chiqimlari, xazinadan sarf qilingan tamom xarajatlar, xatto otxona va saroydagi boshqa jonzotlarga qilingan xarajatlargacha ogoh bo'lishi lozim. Saltanatning har bir idorasida kirim-chiqimlarni, kundalik xarajatlarni yozib borish uchun bir kotib tayinlansin-deb yozadi. [2,45] Amir Temur davriga kelib, budjet nafaqat tushumlar va chiqimlar qayt etilibgina qolmay, balki keying moliya yili uchun mo'ljallangan chiqimlar-u kirimlar miqdorlari ham rejalashtirilgan. Davlat budjetidagi xodimlarga oylik moash berishda pul va yani moddiy normalarda to'lash tizimi qo'llanilgan. Amir Temur olib borgan pul-moliya siyosatining mohiyatiga tushunib yetmagan rus tarixchisi M.Ivanin uning natura bilan to'lash iqtisodiy siyosatini xato talqin qilib, pul munosabatlari bilan yaxshi tanish

bo'lmagan ko'chmanchi xalqlar buyumlar qiymatini odatda ot, qo'y, tuya va boshqa narsalar bilan o'lchaydilar. Shu tufayli Amir Temur jangchi maoshini shu jangchiga tegishli otning narxiga teng qilib belgilardi"-deb yozadi. [3,89]

XVIII asrning oxiri, aniq qilib aytganda 1776-yilda Ovrupolik siyosiy iqtisodchi Adam Smit va undan keyin David Rekordalar o'z asarida davlatning boyligi uning xazinasida saqlanayotgan oltin,kumush bilan emas,balki shu davlatda yashayotgan xalqlarning o'zlari ishlab chiqargan mehnat mahsulotlarini chet ellarda erkin chiqararib savdo-sotiq qilishi bilan belgilanadigan deb yozgandi va fikr Ovrupadagi kapital dunyosidagi katta shov-shuvgada sabab bo'lgan edi.Amir Temur o'zining tanga pullarini 774\1372-1373-yillarda Chig'atoy xonlarining andozasi bo'yicha zarb qilingan bo'lsa ham, lekin 1380-yillarda pul islohati olib borishi natijasida yangi shakldagi pullarni o'z nomi bilan zarb qildirdi.

Eski tanga pullar esa xazinaga qaytarib olib, ularni eritgan.Yangi andozadagi tanga pullarni zarb qilganligi uchun ham uning birinchi chiqargan pullari turli joylarda topilgan xazinalarda juda kam uchraydi. Amir Temur davlatida 1380-yillarda Samarqand va Xorazmda onda-sonda oltin tangalar zarb qilingan bo'lsa ham bu tangalar butun dunyodagi numizmatika kolleksionlari uchun kamyob nodir tanga hisoblanadi.

Amir Temur kumush tanga pullarining qadri-qimmati shuncha baland bo'lganki,1403-yili Amir Temur saltanatini ziyorat qilgani kelgan Kastiliya(Ispaniya) elchisi Kio Gonsales de Klavixo yozadi. Amir Temurning kumush tangalari og'irlik vazini 6 grammni tashkil etgan bo'lsa bu tangalar katta tangalar deb atalgan. Yana u o'z xotiralarida, Samarqand shahrida har yili juda ko'p turli xil mollar sotilar, bu mollar esa Xitoy, Hindiston, Tatariston (Dashti Qipchoq) va boshqa mamlakatlardan keltirilardi. Amir Temur o'zi bevosita Chingizxon avlodidan bo'lmagani uchun o'zini "Amir"deb aytaydi.[2,12] 1372-yildan 1388-yilga qadar qo'g'irchoq xon Suyurg'atmish, undan keyin esa uning o'g'li Mahmudxon nomidan ish yuritiladi.Manbalarda "Suyurg'atmishxon vafotidan so'ng Amir Temur Sohibqiron no'yonlar, amirlar va davlat arkonlari bilan o'tkazilayotgan qurultoyda bu borada bahs va mashvarat qilib saltanat taxtiga uning layoqatli o'g'li Sulton Mahmudni o'tirgizdi va uning nomi va duosi bilan tangalar zarb qildirdi, Bu tangalar esa Amir Temur Mahmudxon nomi bilan birga, o'z nomini qo'shib zarb qildirdi"

1402-yili Mahmudxon vafot etgach,Amir Temur boshqa qo'g'irchoq xon tutmay o'sha Mahmudxonning nomi bilan pul zarb qilishini davom ettirdi.Bu tangalar old tomoniga:La ilaha illallohu Muhammadin rasulloh degan iymon keltirish kalimasini yozdirdi. Tangalar to'rt burchagiga esa to'rt xalifa –Abu Bakr, Umar, Usmon va Alilarning nomlarini yozdirdi. Tanganing orqa tamoniga esa: Suyurg'amishxon yorlig'i Amir Temur Ko'ragon ahmoni deb yozilgan.[4,78]

Amir Temur va Sulton Maxmudxon nomi bilan Avg'oniston, Eron, Iroq va Ozarbayjon shaharlarida turli davrlarda zarb qilingan tangalarning orqa tomoniga yozilgan namunalardan aytib o'taman. Sulton Maxmudxon yorlig'i Amir Temur Ko'ragon xaldolloh mulkehu; zarb Astrabot va shu kabi tangalarni aytib o'tishimiz mumkun. Amir Temur tangalarida biz arabcha, forsha, turkcha va mug'ulcha so'zlarni o'qiyamiz. Arabchadan Oллоh uning padsho va sultonligini mangu boqiy qilsin deb yozilgan edi. [6,32]

Yuqorida keltirilgan dalillarda Amir Temur davida O'rta Osiyo shaharlarida pul soliq va tanga munosabatlari yoritildi va bu davrning soliq qay darajada olinga pul munosabati qanday bo'lgan haqida aytib o'tdik. Juda ko'p tarixiy dalillarni xulosalasak shunday fikrga kelamiz garchan Amir Temur Markaziy Osiyo, Xuroson va Eron yerlarini o'z saltanatiga qo'shib olib u yerlarda tanga pullar zarb qildirgani bu davlatni iqtisodi o'sishiga yordam beradi. Amir Temur davrida uzi bosib olgan mamlakatni tanga pullarini o'zni 1380-yili chiqargan tanga pullar bilan almashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ibn Arabshoh Amir Temur tarixi 1-kitob "Mehnat" 1992-yil 278 bet
2. Temur tuzuklari "Sharq" 2005-yili 78 bet 20 bet
3. Lysen Keren Amir Temur saltanati. Toshkent "Manaviyat" 1993-yili 37 bet
4. Nizomiddin Shomiy "Zafarnoma" Toshkent "Uzbekiston" 1996-yil 20 bet
5. Sharafiddin Ali Yazdiy Toshkent "Sharq" 1997-yil 88 bet
6. Irpon To'xtayev "Amir Temur va Temuriylarning moliya-pul siyosati Toshkent "Uzbekiston" 2006-yil 11 bet